

Grunnegr's and Westlaauwers Frais

Grunnegr's

Author : B. Dijkstra, and others

Year : 2022

Number: Wikipedia Q508854

t Grunnegr's (ook Grönnegr's of Grunnegers) is de versoamelnoam veur de Friso-Saksische dialekten dij proat worden ien en om de provinzie Grunnen tou. t Is n toal dij heurt tou t Leegsaksisch, ain van de twij erkende streektaalen van Nederlaand. Binnen dizze Leegsaksische streektaal vörmt t Grunnegr's, soamen mit t Oostfrais n apaart kluster Noordwest-Saksische dialekten. Dizze apaarte stoates het t Grunnegr's-Oostfrais te daanken aan de ienvloud van t Frais (zai t heufdstok Ontstoan). Ien historisch opzicht proat man ook wel van Nijgrunnegr's of Nij-Nijgrunnegr's, wat de verwottern mit t Nederlaands aangeft.

Zo as al nuimd, vörmt t Grunnegr's soamen mit t Oostfrais n apaarte groep binnen t Leegsaksisch. Dit het onderaandere te moaken, mit dat der ienvlouden binnen van aal kaanten. t Maist kenmaarkende van t Grunnegr's binnen de twijklanken, dij zowel Frais as Westfeels van oart binnen en dij bestaan ien laange en körte vörms. Veur n oetgebraaid overzicht van toalkundege aigensheden van t Grunnegr's, zai de zieden van de Grönnegr'se toalwiezer.

t Grunnegr's wordt proat ien haile provinzie Grunnen, de kop van Drint sikkom tin noorden van gemainte Azzen, tin oosten van Hondsrog (de veenkelonies) en t oostelke dail van de Fraise gemainte Kollumerlaand c.a. om en bie de lougen De Pomp, Kollum, Boerum en Muntjeziel. Om en bie de lougen Moarum, De Wilp en De Penne wordt noast t Grunnegr's ook Frais proat. Ien Kollum wordt noast t Grunnegr's ook t Stadsfrais proat, dat nait hail veul òfwiekt van t Westerkertaaierse dialekt van doar.

t Grunnegr's wordt proat deur om en bie 60 persint van de minsken ien de provinzie Grunnen, woaronder n groot dail ollere minsken. t Aantel sprekers komt hierdeur op om en bie 205.000 minsken. Ien de provinzie Drinte wordt t Grunnegr's deur om en bie 90.000 minsken proat en ien de gemainte Kollumerlaand deur om en bie 5.000 minsken. Hiermit komt t sprekersaantel op om en bie 310.000. Worden Stad en Hoaren nait mitrekend, den zol t sprekersaantel oplopen tou om en bie 80 persint.

Veur de ollern is t Grunnegr's maistties de moudertoal. Nog n hail inde olle Grunnegers kunnen naauwlieks fesounlek Nederlaands, omreden zai t gewoon binnen om Grunnegr's tou proaten. Vrouger wör der ook les geven ien t Grunnegr's omdat schoulmeester zulf ook nait goud Hollaands kon. Tot ongeveer de joaren 60 tou, was t hail normaal ien Grunnen om t Grunnegr's as eerste taal te

hebben en t Nederlaands as twijdent. Veur de maiste luu onder de 65 joar is t Grunnegs de twijde toal. Ook tegenswoordeg nog, wordt t Grunnegs veul proat onder de jeugd, mòr nait meer t zuvere Grunnegs. Doch kaizen veul olders der tegenswoordeg veur om heur kinder Nederlaandstoaleg groot te brengen, woardeur t sprekersaantel deellopt en zai mainen dat man mit t Hollaands as eerste toal hoger ien de soamenleven komt.

t Grunnegs is naauw verbonden mit t Drints, t Westlaauwers Frais, t Nederlaands en hail wied t Deens en t Oldenbörgs. t Grunnegs is hail naauw verbonden mit t Oostfrais en t Selterfrais.

De verwaantschop mit t Oostfrais is zo staark dat t Grunnegs en t Oostfrais sumtieds zulfs as ain toal zain worden. n Goud veurbeeld van dizze verwaantschop binnen de dialekten ien de lougen Schaanze ien Grunnen en Bonnen ien Oostfraislaand, dij vrouger hailmoal overainkwammen mit ainander, mòr tegenswoordeg wat meer oet nkander gruid binnen. n Groot verschil tuzzen Grunnegse en Oostfraise dialekten is t lainwoord. Ien t Grunnegs kommen veul vergrunnegsde Nederlaandse lainwoorden veur. Ien tieds binnen ien t Oostfrais veuraal veul Duutse lainwoorden te vinden, aal wazzen dit vrouger, sikkom tot aan de verainen van Duutselaand tou, veurnoamelk Nederlaandsen. Toch binnen der nog wel dusdoaneg veul Nederlaandse worden over ien t Oostfrais dat de Oostfraizen deur aander Duutsers sums zulfs haalve Nederlaanders nuimd worden. Tot aan de Twijde Wereldkraig tou was de reloatsie tuzzen Grunnen en Oostfraislaand hail goud. As de waarkgelegenheid ien Oostfraislaand beter was, gingen aarbaiders vanoet Grunnen noar Oostfraislaand tou en as de waarkgelegenheid ien Grunnen beter was, den kwammen de Oostfraizen dizze kaant op. Doarom zugst ook dat ien t olle Grunnegs, veuraal t olle Oldambtsters, n hail inde Duutsege woorden zaten en dat de oetsproak sprekend op t Oostfrais leek. Deur de joaren hin binnen dizze oostelke ienvlouden der laanksoam oet goan en is t Grunnegs aal meer noar t Nederlaands tou gruid. Der binnen zulfs olle luu dij ien t tegenswoordige Oostfrais, veuraal t Raaderlaands, heur olluу weerheuren. Zo zeden luu ien Grunnen, veuraal t Oldambt, vrouger gain "op" mòr "oep", gain "proaten", mòr "prouten", gain "vertèld", mòr "vertjèld" en gain "vrouwger", mòr "vrjoouger". Ien t Oostfrais is t liek aansom. Zee man doar vrouger van "mòr" of "man", nou is t "oaber". Doar woar vrouger "bünnen" zègd wör, zègt man nou, ook ien t Raaderlaand, aal meer "sünd".

Behaalve de lainwoorden komt tegenswoordeg de woordenschat van t Grunnegs en t Oostfrais nog wel grotendails overain. Woorden as "lutje" (lüttje), "scheuvel" (Schöfel), "beune" (Böhn), "loug" (Loog) en "genoat" (Garnaat) kommen, wat de oetsproak aangaait, hailmoal overain. Grunnegers en Oostfraizen kinnen mekoar over t aalgemain den ook goud verstoan. Toch is t zo dat as n Grunneger ien Oostfraislaand komt, dat er den voak begunt op zien Hoogduuts. Dit komt deurdat noa de twijde wereldkraig de grup tuzzen Duutselaand en Nederlaand psychologisch aandikt is. Dit het tou gevòlgen had, dat de Oostfraizen gaauwer as Duutsers zain wörren as dat zai as Oostfraizen beschaauwde worden. Ook het t der mit tou doun dat veul Grunnegers nait goud wachten dat man ien

Oostfraislaand binoa dezulfde toal proaten. Doarnoast is t ook zo dat dialekten oetstaarven, woardeur man nait bie elkenain meer terècht kin mit de streektoal.

Ien t westen het t Grunnegs n lichte verbondschop mit t Westlaauwers Frais. Ien t Westerkertierse dialekt het man veul woorden dij ien de rest van Grunnen voak nait veurkommen, mòr wel ien Fraislaand. Veurbeelden hiervan binnen mem (moeke/mouder), leit (ligt) en jem (joe). Ook kent t Westerkertaaiers veul toonhoogteverschillen dij typisch binnen veur t Frais, mòr nait veur de aander Grunnegse dialekten.

Ien t zuden gaait t Stad jeders over ien t Noordvelds dat ook voak tou de Grunnegse dialekten rekend wordt. Dit dialekt gaait weer over ien t Midden Drènts. De belaangriekste overgang is dijent van "ai" noar "eei" noar "ie" en dijent van "ou" noar "ou" noar "oe". De grins tuzzen ou en ou (dat oetsproken wordt as de Grunnegse "oo") wordt zain as de grins tuzzen t Grunnegs en t Drènts.

Doarnoast binnen der ook woorden dij van wiedere òfkomst binnen, noamelk Latainse. Sumties binnen dij via t Nederlaands, Duuts of t Fraans ien t Grunnegs kommen, mòr sumties ook direkt. Veurbeelden hiervan binnen: loug (locus), hörn (cornu), aiw (aevum; tiedperk), sikkom (circum), keroazie (coraticum), trankiel (trallus), edik (acetum) en riepe (ripa; smalle laandstrook).

Over t aalgemain kin man zèggen dat de dialekten ongeveer overainkommen mit de olle politieke grinsen binnin de provinzie. De olle Ommelanden binnin dails zichtbaar. t Oldambtsters wordt anders nait allend ien t Oldambt proat, mòr ook ien t oostelke dail van t Fivelgo, ook wel bekend as t Duurswold. t Stadsgrunnegs en t Noordvelds wazzen vrouger middelkerwies ain dialektgroep, mòr deur ienvlouden van t Drènts op t Noordenvelds en ienvlouden van t Hoogelaandsters op t Stadsgrunnegs binnin zai laanksoam oetnkander gruid. t Dialekt van Hoaren, Eel-Potterwold en Glimmen kin as overgangs dialekt zain worden.

Ien tegenstèllen tot de maiste aander dialektgroepen ien Nederlaand, bestoan der ien Grunnen binoa gain echte dörpsdialekten. De Grunnegse dialekten binnin veurnoamelk streekdialekten. Dit komt woarschienlik deurdat, veuraal ien t klaagebied van noordelk Grunnen, dörpen reloatief dicht bie nkander liggen. Ook was der vrouger al nait dusdoaneg veul bedrievighaid dat dörpen heurzulf redden konden zunder kontakt mit aander dörpen. Op de zaandgronden was dit aans. t Zudelke dail van t Westerkertaaier worden meer verschaidene dialekten proat en van oldsheer haar Westerwòlde wel dörpsdialekten. Ien de lèste 150 joar binnin de dialekten aal dichter noar mekoar tougruid. De ainheid van de noar mekoar tougruide dialekten nuimt man n regiolekt.

Noast geograafische veschillen binnin der ook verschillen tuzzen leeftiedsgroepen en tuzzen de verschillende loagen van de moatschoppij en de verschaidene affeers.

Westlaauwers Frais

Author : B. Dijkstra, and others

Year : 2020

Number: Wikipedia Q27175

Westlaauwers Frais (of gewoon Frais, in de toal zulf Frysk) is n toal dij heurt bie Noordwestgermoanse toek van Westgermoanse toaln. Deur toalkundegen wordt maisttied Westerlaauwers Frais nuimd. In boetenlaand staait t veuraal bekind as Westfrais, moar in Nederlaand het Westfrais andere betaikenis. Op dizze pagina wordt de noam "Frais" aanholden.

Frais is naauw verbonden aan baaide aandere Fraise toalen, t Selterfrais en t Noordfrais. Wieder is Frais van oorsprong ook naauw verbonden aan t Oldengels, Engels en Skots. Deur aivenlaange oafzönderlike ontwikkeln - zowel dij van de Angelsaksische toalen op Britse Aailanden, as dij van Frais op kontinint - het t tegenswoordige Frais aigelks meer gemain mit Nederlaands as mit Engels.

Frais wordt proat op vastelaand van de Nederlaandse provinzie Fraislaand, mit oetzöndern van de Stellenwaarven in zuudoosten, oostelk Kölmerlaand in noordoosten en t Bilt (olle monden van Middelzee) in noorden. Op de Waddenailanden wordt Frais proat op Schiermunksoog moar nait op Amelaand en Vlielaand. Op Schèlln wordt t allend proat op de oostelke en westelke oetinden van t aailand, moar nait in midden van Schèlln, in t gebied om Midslaand hin. Wieder wordt t ook nog proat in n lutk paart van provinzie Grunnen, van Fraise grèns tot de plakken Moarum, De Wilp en De Penne tou.

Frais wordt in provinzie Fraislaand as mouertoal proat deur 347.000 mìnsken, oftewel deur 55% van inwoner. In noaberske Grunnen wordt t proat deur sikkom 3.000 mìnsken. Boeten aaigens toalgebied wordt t proat deur sikkom 150.000 mìnsken in de rest van Nederlaand, veurnoamelk in Raandstad, in stad Grunnen en in Noordoostpolder. En den is der nog de verrazzend grode Fraistoalege groep in t boetenlaand, dij schat wordt op 80.000 tot 100.000 mìnsken tou. Dat komt den oet op minimoal 600.000 Fraistoalegen. Doarnevven wordt Frais ook nog as twijde toal proat deur sikkom 110.000 van hoes oet nait-Fraistoalege inwoner van provinzie Fraislaand.

Van de sikkom 630.000 inwoner van de provinzie Fraislaand kin 94% Frais verstoan, 74% Frais proaten, 65% Frais lezen en 17% Frais schrieven.

Der worden aacht Fraise dialekten onderschaaiden, dij onder mekoar vrij simpel verstoanboar binnen. Vijer doarvan, Klaaifrais, Woldfrais, Zuudhouks en Noordhouks hebben grode verspraaiden en worden deur hail inde mìnsken proat, in tieds dat de aander vijer, Oosters, Hindelopsters, Schèllngers en Aailandsters lokoal proat worden en bekind binnen bie lutje gemainskoppen van

hoogoet enkeld honderden mìnsken. Deur heur isoloatsie binnen t veuraal dizze vaaier minder sproken dialekten dij t maist van Standerdfrais oafwiekien.

In de lèste helft van 19e en eerste helt van 20e aiv is Fraise standerdoal soamenstèld. Bie standerdisoatsie van Frais haarn Woldfrais, as grootste dialekt, en Klaaifrais, dat vanoldsheer de hoogste stoates haar, wiedvot maiste invloud had. Zuudhouks wuir vrijwel boeten beschaauwen loaten, in tieds dat de vaaier lutje dialekten hailmoal negeerd wuiren. Doch bestaat der in Frais n, veur standerdoal, haile ongewone vraaihaid wat woordgebruuk aangaait.

Eerste offisjele spellen, de Selskipstavering, dateert oet 1879. In 1948 wuir dij vervongen deur de Akademystavering, ook wel olle spellen nuimd. In 1980 wuir ook dij weer vervongen, deur Steatesstavering, ook wel nije spellen, dij tegenswoorde nog in gebruike is.

Vergelyk in onderstoande tabel de telwoorden ain tot en met tien tou in Standerdfrais en de vijer maist oafwiekende dialekten.

Fraise alfabet bestaat nait zo as Nederlaandse alfabet oet 26 letters, moar oet 23. In Frais kommen noamelk letters "q" en "x" nait veur. Bovendat wordt letter "y" zain as variant van "i" en doar ook onder alfabetiseerd, zodat woord "ympulsyf" in Frais woordbouk ook veur woord "inisjaasje" staait. Wieder komt letter "c" in Frais allend veur in kombinoatsie "ch". De letters "v", "z" en "ch" kommen noeit aan begun van woord en letter "g" noeit aan ìnd van n woord. t Karakteristike van schreven Frais wordt vörmd deur klanken mit diakritische tekens ("â", "ê", "ô", "û" en "ú"), dij in Nederlaands nait veurkommen.

Nevven invloud van Nederlaands het Frais deur aiwen hìn ook staarke invloud van Fraans ondergoan.

Oldste serie Fraanse lainwoorden is aiglieks allend veur toalkundegen weer te kennen. t Gaait doarbie om woorden as "bist"/"beest" (Oldfraans "beste" - Nijfraans "bête"), "duorje" ("durer"), "kâns" ("chance") en "keatse" ("chasser"). t Opnemen van Fraanse lainwoorden in Frais zol middelkerwies via Nederlaands gongen wezen (vergelyk Nederlaandse "beest", "duren", "kans" en "kaatsen").

Moar Frais het ook wat lainwoorden oet Fraans opnomen dij in Nederlaands nait veurkommen, zo as "perfoarst" ("par force"), "argewaasje" ("arguer"), "krupsje" ("corruption") en "aljemint" ("alignement").

Lèste aiv het Frysk noast dij van Nederlaands veuraal invloud van Engels had, en den veurnoamelk van Amerikoans Engels. Dit onderandere deur media: Amerikoanse films, Engelse komputerprogrammeern, enzoveurt.

Veur ontstoan van Frais mout der n aandere toal proat wezen, meugelk deur oorspronkelke bewoner van de Fraise gebieden, veur Germoanen woar Fraizen van oafstammen. Dizze toal wordt ook wel aanduud as Proto-Frais, moar toalkundegen binnen der nait over ais of der van dizze substroattoal in tegenswoordege Frais nog spoorn weer te vinden binnen.

Oldste Frais het in rune-inskripsies van veur aachtste aiw overleefd. n Betere bron lieken olle plaknoamen, dij veur eerst sunt 700 spesifieke klankverschiensels zain luiten. Der wordt doarom wel docht dat ontstoan van Frais as oafzönderlke toal, in dij tied steevonden haair.

Loatere geschiednis van Fraise toal wordt grofzain opdaild in drij tiesflakken, noamelk dij van Oldfrais ($\pm 1150-\pm 1550$), Midfrais ($\pm 1550-\pm 1820$) en Nijfrais (± 1820 -non). Aantel toalkundegen zain Midfrais nait as apaarte periode moar as dail van Nijfrais.

Houwel dat fansels in de praktijk al laank barde, kregen de Fraizen in 1995 wettelk recht om heur toal in de sweern van gemainteroaden en Fraise Stoaten te bruken. In 1997 wuiren bie wet meugelkheden om Frais in rechtzoal te bruken, goudkeurd, zodat non onder meer ook openbaar ministerie en rechterelke macht Frais offisjeel bruken maggen.

Inwoner van Fraislaand kinnen in Frais mit gemaintelke en provinzjoale overhaid kommuniseern en korrespondeern. De provinzie en aantel gemaintes hebben der belaidspunt van moakt om meer Frais te bruken bie opstelln van offisjele dokuminten. Deur aantel wetswiezegens binnen zölke Fraise stukken non vraaiwel aait rechtsgeldeg. Ain van lèste oetzönderns doarop waren de statuten veur verainen, moar sunt 2002 kinnen dij ook in Frais opsteld worden. Traauw- en geboorte-akten binnen op heden in aal Fraise gemaintes twijtoaleg.